

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, עמ' 75-63

שיעור ד

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע?

(בבא מציעא ג ע"א-ע"ב)

הקדמה

א. להאמין למודה במקצת כמשיב אבידה או במיגו שיכול לכפור בכול
ב. שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים; הודיית עדים והודיית פיו
סיכום

הקדמה

בגמרא (ג ע"א-ע"ב) נזכר דין מודה במקצת:

דאמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע?
חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, והאי בכוליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה משום
דאין אדם מעיז פניו.
והאי בכוליה בעי דלודי ליה, והאי דלא אודי אשתמוטי הוא דקא מישתמט מיניה, סבר עד
דהו לי זוזי ופרענא ליה. ואמר רחמנא: רמי שבועה עליה כי היכי דלודי ליה בכוליה.¹

אדם תבע את חברו שישלם כסף שהוא חייב לו, והנתבע הודה שהוא חייב רק מקצת מהכסף
שהתובע דרש. הדין הוא שעל הנתבע לשלם את הסכום שהוא הודה בו, ולהישבע שזה אכן הסכום
שהוא חייב ולא יותר מזה. הלכה זו נלמדה מהאמור בפסוק: "על כל דבר פשע, על שור, על חמור,
על שה, על שלמה, על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה" (שמות כב, ח). במדרש ההלכה (מכילתא
דרבי ישמעאל, משפטים – מסכתא דנזיקין פרשה טו) וכן בגמרא (ה ע"א; בבא קמא קו ע"ב; שבועות
לט ע"ב) נאמר שמילות הפסוק "כי הוא זה" מלמדות על "מודה במקצת". רש"י (שמות שם) כתב:
"ורבותינו ז"ל דרשו 'כי הוא זה', ללמד שאין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצתא לומר
כך וכך אני חייב לך, והמותר נגנב ממני".² בהמשך הפסוק (שם) נאמר "עד האלהים יבא דבר שניהם",
והכוונה היא שהוא חייב שבועה.

דברי רבה הללו נזכרו בגמרא בהקשר לדין שאמר רבי חייא:

מנה לי בידך והלה אומר: אין לך בידי כלום. והעדים מעידים אותו שיש לו חמשים זוז – נותן
לו חמשים זוז, וישבע על השאר.

בגמרא (ה ע"א) נזכרו דברי אבון דרבי אפטוריקי שציין ברייתא שחולקת על דברי רבי חייא:³

¹ יש לציין שבגמרא נזכר כמה פעמים (כתובות יח ע"א; גיטין נא ע"ב; שבועות מב ע"ב) "בדרבה קמיפלגי".
תנאים חלקו בתוכן דבריו של רבה בנוגע למודה במקצת.

² ראה שם גם: שפתי חכמים, רבי חיים פלטיאל וספורנו שם. רבינו יעקב בעל הטורים כתב: "'אשר יאמר
כי הוא זה' בגימטריא: מודה במקצת טענה".

³ בגמרא (חולין סד ע"ב) נזכר ששם אביו של רבי אפטוריקי היה דוסתאי. רבי אפטוריקי היה אמורא.

תא שמע, דתני אבוה דרבי אפטוריקי לדברי חייא קמייתא:
מנה לי בידך, והלה אומר אין לך בידי כלום, והעדים מעידים אותו שיש בידו חמשים זוז. יכול
ישבע על השאר? תלמוד לומר "על כל אבידה אשר יאמר כי הוא זה" על הודאת פיו אתה
מחייבו, ואי אתה מחייבו על העדאת עדים.

הגמרא השיבה שרבי חייא הוא תנא והוא רשאי לחלוק על האמור בברייתא זו. רבי חייא ואבוה
דרבי אפטוריקי למדו מפסוק זה ומפסוקים נוספים הלכות שונות זו מזו.
בתוספתא (שבועות ה, ג) נזכרה גם כן ברייתא שחולקת על דברי רבי חייא, וייתכן שזו הברייתא
שציטט אבוה דרבי אפטוריקי, אם כי היא איננה כתובה באותו סגנון:

היה טוענו מנה במעמד בית דין וכפר בו. ובאו שנים והעידוהו שחייב לו חמשים זוז. הרי זה
משלם ופטור מן השבועה.

אחד ההסברים לדברי רבי חייא הוא: "שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים, מקל וחומר".
הגמרא שאלה: "מאי שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים מקל וחומר? שלא תאמר: הודאת
פיו הוא דרמיא רחמנא שבועה עליה, כדברה". בעקבות כך נזכרו דברי רבה שציינו לעיל.
נעניין תחילה בדברי רבה: "מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע?" ובתשובתו לשאלה
על פי פירוש רש"י ותוספות. אחר כך נשוב לעניין כיצד דברי רבה הללו מסייעים לכך "שלא תהא
הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים, מקל וחומר", ולאמור בסוגיה המקבילה בירושלמי, שם נאמר
בשמו: "הודיית עדים כהודיית פיו", ורבי יוחנן שחלק עליו אמר: "אין הודיית עדים כהודיית פיו".

א. להאמין למודה במקצת כמשיב אבידה או במיגו שיכול לכפור בכול

רש"י (ד"ה מפני) הסביר את שאלת רבה: "מפני מה אמרה תורה שמודה במקצת הטענה ישבע" –
"ולא חשבו כמשיב אבידה לפטור, שלא כפר בכול". ההשוואה של רש"י בין מודה במקצת לבין
משיב אבידה מבוססת על האמור במשנה (שבועות לח ע"ב):

מנה לי בידך, אין לך בידי – פטור.

מנה לי בידך, אין לך בידי אלא חמשים דינר – חייב.

מנה לאבא בידך, אין לך בידי אלא חמשים דינר – פטור, מפני שהוא כמשיב אבידה.

המקרה הראשון: "אין לך בידך" – זהו המקרה של כופר בכול שהוא פטור משבועה. המקרה השני:
"אין לך בידי אלא חמשים דינר" – זהו המקרה של מודה במקצת, שהוא חייב שבועה. במקרה
השלישי מדובר שהיורש טוען מספק שהנתבע היה חייב לאביו מנה, והנתבע מודה שהוא חייב רק
חמשים. במקרה זה הנתבע פטור משבועה והנימוק הוא: "מפני שהוא כמשיב אבידה". רש"י (ד"ה
שהוא כמשיב אבידה) הסביר:

שהיה יכול להעיז פניו ולכפור. ומדלא העיז הרי הוא כמשיב אבידה שאינו חייב שבועה,
כדאמרין במסכת גיטין (דף מח:): "המוצא מציאה לא ישבע מפני תקון העולם".

רש"י הפנה למשנה בגיטין שם נאמר שמי שמוצא מציאה לא נשבע מפני תיקון העולם. תקנה זו
היא למקרה שבעל האבידה טוען שהיה עוד חלק בחפץ שנמצא. חכמים חששו שאם המוצא יתחייב
שבועה, אנשים יעדיפו להתעלם מאבידות שמצאו כדי לא להתחייב בשבועה. יש להוסיף שבסוגיה
המקבילה בירושלמי (גיטין ה, ג) נזכר באופן ברור יותר הקשר בין מודה במקצת למשיב אבידה:

תמן תנינן: "מנה לאבא בידך, אין לו בידי אלא חמשים דינרין – פטור, מפני שהוא כמשיב אבידה". אמר ר' לעזר: תקנה תיקנו בו, כדרך שתיקנו במציאה, דתנינן המוצא מציאה לא ישבע מפני תיקון העולם.

שאלת רבה היא מדוע התורה לא פטרה את המודה במקצת משבועה, שהרי הוא היה יכול לכפור בכול, כמו שחכמים פטרו את משיב האבידה משבועה אם ייתבע שהיה עוד חלק באבידה, כי גם משיב האבידה יכול היה שלא להשיב כלל. בשיטה מקובצת (ג ע"א) הקשה על פירוש רש"י:

ובשיטה כתוב וז"ל: ויש לומר דלא דמי. דבשלמא התם גבי מתניתין דמוצא אבידה שייך שפיר תקון העולם, אבל הכא כל עצמנו אין אנו מחזירין אלא שיודה לבעל חובו, ואין נאמר לא ישבע מפני תקון העולם? מפי מורי נר"ו.

יש להשיב שאכן המטרה היא שהלווה יחזיר את כל החוב למלווה, אך השאלה היא איזו פעולה תגרום לאנשים להחזיר את החוב ואיזו פעולה תגרום תגובה הפוכה והמלווים יפסידו. בשלב השאלה ההנחה היא שכשם שחכמים תיקנו שמיב אבידה לא ישבע כדי למנוע מצב שאנשים יימנעו מלהשיב אבידה, כך גם מודה במקצת.

אזכור הביטוי "כמשיב אבידה" מופיע בגמרא (ד ע"ב) גם בנוגע למודה במקצת על הלוואה שנכתב עליה שטר: "סלעים, דינרין. מלוה אומר: חמש, ולוה אומר: שלש". שטר שכתוב בו שפלוני לוה מפלוני סלעים או דינרין ולא כתוב כמה סלעים או דינרין, המלוה טוען שהלווה חמש, ואילו הלווה טוען שלוה שלוש. "רבי שמעון בן אלעזר אומר: הואיל והודה מקצת הטענה – ישבע, רבי עקיבא אומר: אינו אלא כמשיב אבידה, ופטור". רש"י ד"ה (אינו אלא כמשיב אבידה) הסביר:

מדהוה ליה למימר שתים והשטר מסייעו, דכיון דלא פירש ניכרים הדברים ששנים היו, לכך לא הוצרך לפרש, דמיעוט סלעים שנים. וכיון דאמר שלש – משיב אבידה הוא, וחכמים פטרו את משיב אבידה מן השבועה, דתנן: המוצא את המציאה לא ישבע וכו' (גיטין מח, ב)."

מחלוקת רבי שמעון בן אלעזר ורבי עקיבא היא לכאורה שאלתו של רבה. מדוע דינו של מודה במקצת לא יהיה כדין משיב אבידה?⁴ תשובת הגמרא לפי רש"י (בבא קמא קז ע"א ד"ה כדרכה דאמר):

⁴ בדברי תנאים נזכר עוד כמה פעמים שפעולה של אדם היא "כמשיב אבידה". במשנה (בבא מציעא לח ע"א; [תוספתא בבא מציעא ג, ג; ג, ז]): "המפקיד פירות אצל חבירו, אפילו הן אבודין – לא יגע בהן. רבן שמעון בן גמליאל אומר: מוכרן בפני בית דין, מפני שהוא כמשיב אבידה לבעלים"; במשנה (בבא מציעא פ ע"ב): "אבא שאול אומר: רשאי אדם להשכיר משכונו של עני להיות פוסק והולך עליו, מפני שהוא כמשיב אבידה". בתוספתא (תרומות א, יז): "מכירי כהונה ולויה אינן רשאים לעשותן כן [להלוות להם]. בדברים האבודין מותר, מפני שהוא כמשיב אבידה". בגמרא (כתובות יח ע"א): "דתניא, רבי אליעזר בן יעקב אומר: פעמים שאדם נשבע על טענת עצמו, כיצד? מנה לאביך בידי והאכלתיו פרס – הרי זה נשבע, וזהו שנשבע על טענת עצמו; וחכמים אומרים: אינו אלא כמשיב אבידה ופטור". המכנה המשותף הוא שמדובר בפעולות הצלה. הבעלים לא איבדו את רכושם כמו אבידה שנופלת מכיסו או מידו של אדם, אבל רכושם עלול להינזק ולהיפגע, והמציל נקרא "כמשיב אבידה", ולא נקרא משיב אבידה. אמנם בגמרא עצמה שדנה בדבר מופיע לעיתים בהקשר להלכות אלו הביטוי: "משיב אבידה" ללא כ"ף הדמיון, אבל הכוונה היא שהוא "כמשיב אבידה".

כדברה, דאמר רבה אין אדם מעיז פניו בפני זה שעושה לו טובה. הלכך היכא דכפר הכל פטור משבועה דאי לאו קושטא בהדיה לא הוה מצי למכפר ביה. והיכא דמודה מקצת בכולה בעי למכפריה, והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז.

בין המלווה ללווה יש קשר קדום בעקבות ההלוואה, וההנחה היא שאם הלווה העז וכפר בכול, כנראה הוא דובר אמת ופטור משבועה. אך כשהלווה הודה שהוא חייב מקצת, משמע שהוא מעוניין להחזיר למי שעשה לו טובה והלווה לו כסף, ועל כן לא העז לכפור בכול, אלא טען שחייב רק מקצת כי כעת אינו יכול להחזיר, ולכן חידשה התורה שעליו להישבע.⁵

הגמרא בתשובתה לא הסבירה מדוע המודה במקצת לא ייחשב כמשיב אבידה. יושם לב שרש"י כתב שמעמדו של מודה במקצת יהיה כמשיב אבידה, אך הוא אינו ממש משיב אבידה, כי לא היה קשר קודם בין המוצא לבין המאבד. משיב אבידה לא היה חייב כלום לבעל החפץ, ואולי גם לא הכיר אותו קודם לכן, אך הוא מצא חפץ ובו סימן, וקיים את מה שהתורה ציוותה לעשות. לו יטען בעל החפץ שהיה עוד חלק באבידה ויחייב את משיב האבידה להישבע, הרי שבכך הוא הפך את המשיב לנתבע, ואת זה ביקשו חכמים למנוע כדי שאנשים לא יימנעו מלהשיב אבידה. אך בהלוואה אין זה כך. הקשר בין המלווה ללווה נוצר בעת ההלוואה, ומעת שהגיע מועד הפרעון, המלווה הוא תובע והנתבע חייב להשיב, ואם הנתבע הודה רק במקצת התביעה, חייבה תורה להישבע על כך.⁶ התוספות (ג ע"א ד"ה מפני מה) הסבירו אחרת את דברי רבה:

פי' יהא נאמן במגו דאי בעי כופר הכל, או נילף מהכא דלא נימא מגו בעלמא?
ומשני דאין זה מגו, דאין אדם מעיז פניו לכפור הכל הואיל וחבירו מכיר בשקרו.
אבל במקום שיכול להעיז, כגון בבנו, ואמר מנה לאביך בידי והאכלתיו פרס, נאמן במגו דאי בעי כפר הכל, כדאיתא פ"ב דכתובות (דף יח. ושם) ובפרק שבועת הדיינים (שבועות דף מב).⁷

לפי התוספות, אם אותו נתבע היה כופר בכול הוא היה נאמן ולא היה צריך להישבע כי כופר בכול פטור משבועה. כיוון שכך, מאחר שהודה במקצת, נאמן לו גם כן ללא שבועה, ב"מיגו" שאילו רצה לשקר, היה משקר שקר גדול יותר וכופר בכול ובכך נפטר מהשבועה. תשובת התוספות היא שאין לטעון טענת מיגו לטובת הנתבע, כי יש חזקה שאדם אינו מעיז פניו בפני בעל חובו לכפור בכל ולומר שלא היו דברים מעולם. תשובת הגמרא לפי תוספות מתייחסת באופן ממוקד וענייני לשאלת רבה מפני מה מודה במקצת אינו פטור משבועה מכוח מיגו שיכול לכפור בכול ולהיפטר משבועה.

⁵ ביטוי נוסף להיות אדם "כמשיב אבידה" נזכר גם בהקשר לסיפא של משנתנו (ב ע"א): "האומר כולה שלי והאומר חציה שלי, זה ישבע שאין פחות מחציה וזה יישבע שאין לו בה פחות מרבע". בגמרא (ח ע"א) נאמר: "סלקא דעתך אמינא: האי דקאמר חציה שלי להוי כמשיב אבידה, וליפטר? קמשמע לן דהאי איערומי קא מערים. סבר: אי אמינא כולה שלי בעינא אשתבועי, אימא הכי דאהוי כמשיב אבידה, ואיפטר". החידוש בסיפא הוא שהיה מקום לומר שאת החצי יחלוקו בלא שבועה, משום שהשני היה יכול לומר 'כולה שלי', והוא אמר רק 'חציה שלי', והרי הוא כמשיב אבידה, כי יש לו מיגו להוכיח את טענתו, והיה מקום לומר שנפטור אותו מהשבועה. התשובה היא שאין לו נאמנות של מיגו, כי ייתכן שטענתו 'חציה שלי' היא הערמה, מפני שהוא חשב שאם יאמר 'כולה שלי' ישיבועו אותו, ולכן אמר 'חציה שלי' כדי שייחשב כמשיב אבידה ויהיה פטור.

⁶ הרמב"ן והר"ן (ג ע"א) הקשו על השוואה זו, שמשיב אבידה פטור משבועה במקרה זה מכוח תקנת חכמים, ואילו שבועת מודה במקצת היא מהתורה. הר"ן הסביר שמשיב אבידה פטור מהתורה, ומה שכתוב שזו תקנה מפני תיקון העולם, מדובר "כשהלה תובעו" – כשבעל החפץ תובע מהמוצא להשיב את האבידה. בשיטה מקובצת (שם) הקשה בשם מורנו הרב שגם במודה במקצת יש תובע. כאמור, נראה שרש"י לא התכוון להשוות לחלוטין בין מודה במקצת לבין משיב אבידה. רש"י כתב "כמשיב אבידה" – דמיון מסוים ביניהם במובן זה שמשיב אבידה פטור משבועה אם הוא ייתבע.

⁷ דברים דומים כתבו תוספות (כתובות יח ע"א ד"ב מפני מה; גיטין נא ע"ב ד"ה מפני מה).

מה ההבדל בין הסברו של רש"י לבין הסברם של התוספות לדברי רבה: "מפני מה אמרה תורה..."? טענת "מיגו" היא 'כלי עבודה' של בית הדין להתמודד עם טענות הצדדים. ההנחה היא שאדם טוען בבית הדין את הטענות הטובות ביותר שהוא יכול לטעון. אם הוא טען טענה מסוימת ואנו מבינים שהוא היה יכול לטעון טענה טובה יותר, זה מגדיל את האמון שבית הדין יעניק להודאה שלו. אמנם יש מגבלות לאמון וההתחשבות בטענת אחד הצדדים על בסיס "מיגו", כשמול האפשרות הזאת עומדים עדים שטוענים אחרת, או שבעקבות האמון בטענה על בסיס "מיגו" הוא ייפטר משבועה, יוציא כסף מאחר ועוד. תשובת התוספות היא שבמקרה זה בית הדין אינו נעזר בטענת "מיגו", כי אין לומר שהוא היה יכול לטעון טענה טובה יותר ממה שטען, משום שיש חזקה שאדם אינו מעיז פניו בפני בעל חובו.

משיב אבידה – זו הצהרה של הלווה שהוא מודה שעליו להחזיר חלק מהתביעה, ולא טיעון משפטי שעל בית הדין להתמודד עמו ולהתלבט אם הוא מחזק את האמון בהודאה העכשווית שלו. הלווה יכול היה לכפור בכול, ואף על פי כן אנו רואים שאדם זה אינו רוצה להחזיק בדבר שאינו שלו ורוצה להחזיר למלווה את מה שהוא חייב לו, וכפי שמשיב אבידה רוצה לקיים את מצוות התורה ולהשיב את האבידה לבעלים ולא להתעלם מהאבידה. משיב אבידה פטור משבועה מכוח תקנת חכמים כדי שאנשים לא יימנעו מלהשיב אבידה אם ייתבעו על ידי בעל החפץ ויהיה עליהם להישבע, וגם כאן היה מקום שהתורה תפטור אותו משבועה כדי שלא יכפור בכול ויהיה ממילא פטור משבועה.⁸

הרב יום טוב בן אברהם אשבילי (ריטב"א, ג ע"א) הסביר כך:

דאמר רבה מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע. פירש"י דהא משיב אבדה הוא לפוטרו, מגו דאי בעי כפר בכולו. פירוש דהא ודאי קים לן שפיר דהכופר בכל פטור משבועת התורה, דהכי סוגיין בכוליה תלמודא. וליכא לאקשוויי מנא ליה לרבה הא מקראי, כיון דהא חזינן הכי בכל דוכתא, כל שכן דאיכא למימר דקרא מוכח הכי דכיון דכתיב "כי הוא זה" דהיינו מודה במקצת, שמעינן דדוקא מודה מקצת שיש רגלים לדבר, אבל כופר בכל פטור. וא"כ שפיר אמר רבה למה לא האמינתו תורה במיגו, דהא מיגו דאורייתא הוא, וסברא נמי הוא כדאיתא בכתובות פרק שני (כ"ב א').

מדברי הריטב"א נראה שהוא חיבר בין פירוש רש"י לבין פירוש תוספות. רש"י (ד"ה מפני) כתב: "ולא חשבו כמשיב אבידה לפטרו...", והריטב"א כתב: "פירש רש"י דהא משיב אבדה הוא לפוטרו...", ותוספות (ד"ה מפני מה) כתבו: "פי' יהא נאמן במגו דאי בעי כופר הכל", והריטב"א כתב: "...מגו דאי בעי כפר בכולו".

גם תלמיד הרב פרץ (שיטה מקובצת, ג ע"א) כתב:

מפני מה אמרה תורה וכו'. פירש הקונטרס יפטר מיגו דאי בעי כפר הכל מידי דהוי אמשיב אבידה.

לפי הסבר זה, שאלת רבה היא: מדוע לא נפטור את המודה במקצת, שאנו מחשיבים אותו כמי שמשיב אבידה, במיגו שיכול היה לכפור בכול? לפי הסברנו לעיל את רש"י, השאלה הייתה מדוע לא נחשיב את המודה במקצת כמשיב אבידה ממש, ואילו לפי הריטב"א ותלמיד הרב פרץ האמון במודה

⁸ על ההבדל בין האמון במודה במקצת מכוח טענת "מיגו", לבין ראיית מודה במקצת כמשיב אבידה, כתבו: הרב יעקב ישראל קנייבסקי (קהלות יעקב, בבא בתרא, סי' כד, ה); הרב אליעזר וולדינגר (שו"ת ציץ אליעזר, כב, סי' פה).

במקצת הוא מצד היותו כמו משיב האבידה וניתן להאמין לו במיגו שיכול היה לכפור בכול.⁹ יש להעיר שהתוספות לא הזכירו כלל את פירוש רש"י ולא הקשו על פירוש רש"י, וכן לא הזכירו כלל את היות המודה במקצת כמשיב אבידה. מנגד, אי אפשר להתעלם מכך שלקמן (ד ע"ב) החשיב רבי עקיבא את המודה במקצת בשטר שכתוב בו 'דינרים' או 'סלעים' שהמינימום הוא שניים והוא הודה בשלישי כמשיב אבידה.

הרב יהושע פלק (פני יהושע, ג ע"א) כתב שגם "מלשון התוספות בכתובות (יח ע"א ד"ה ורבי אליעזר בן יעקב) משמע דלשון משיב אבידה גופא דאמרין בסוגית הש"ס היינו מטעם מגו, ודא ודא אחת היא". הרב דוד טעביל (נחלת דוד, ג ע"א) האריך מאוד להסביר את דברי רש"י, וכתב שלפי הפני יהושע "דהיכא דאיכא תרתי למעליותא [משיב אבידה ומיגו], גם לדידהו אמרין מיגו לאפטורי משבועה". מה כוונת הפני יהושע "ודא ודא אחת היא" ומה כוונת הנחלת דוד שצריך את שני ההסברים הללו "תרתי למעליותא", כדי לפטור את המודה במקצת משבועה? נראה שבתשובת רבה לשאלתו יש התייחסות לשני המרכיבים הללו:

[א] חזקה, אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. והאי בכוליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה – משום דאין אדם מעיז פניו.

[ב] והאי בכוליה בעי דלודי ליה, והאי דלא אודי – אשתמוטי הוא דקא מישתמט מיניה, סבר עד דהו לי זוזי ופרענא ליה. ואמר רחמנא: רמי שבועה עליה כי היכי דלודי ליה בכוליה.

ההנחה היא שלווה מחזיר את כל ההלוואה כפי שהתובע דורש, או שהוא כופר בכול וטוען שלא הייתה כלל הלוואה.

[א] כפירה בכול – ההנחה היא שגם אם היה רוצה לכפור בכול הוא לא היה עושה כן, כי יש חזקה שאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. דברי רבה הללו מנמקים את העובדה שבית הדין אינו מתייחס להודאה במקצת של הלווה כטענת מיגו שיכול היה לכפור בכול.

[ב] הודאה בכול – ההנחה היא שהלווה הוא אדם ישר והגון ומעוניין להחזיר את החוב וכפי שנדרש מבעל חוב. הוא אינו מחזיר את החוב כי הוא משיב אבידה, אלא שאין לו כסף להשיב את כל החוב, ולכן כעת הוא משתמט מלהחזיר, וכדברי רש"י (ג ע"ב ד"ה והאי בכוליה): "לפי שברצונו היה מודה בכולו, אלא שאין בידו לפרוע, וסבר: עד דהוי לי [זוזי], ופרענא ליה". במקום אחר כתב רש"י (גיטין נא ע"ב ד"ה חזקה אין): "...דהאי כי אודי בפלגא, בכוליה נמי בעי דלודי. והאי דלא אודי ליה לאו דדעתו למיגזליה, אלא אשתמוטי אשתמט לדחויי השתא". אשר על כן הטילה התורה שבועה עליו על מה שכפר, כדי לגרום לו שלא יישבע וישיב את כל החוב. דברי רבה הללו מסבירים מדוע אותו לווה איננו נחשב כמשיב אבידה. בהנחה שרש"י ותוספות יסכימו עם פירוש הריטב"א, אזי אין מחלוקת עקרונית ביניהם "ודא ודא אחת היא" ו"איכא תרתי למעליותא".¹⁰

⁹ עוד על מחלוקת רש"י ותוספות, וכן הסברו של הר"י מגאש: הרב אברהם יהודה רוס ("מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע", אסיף, ג, עמ' 255–272).

¹⁰ מודה במקצת הוא מצב ביניים בין הודאה בכול לכפירה בכול. הרמב"ם למד מהפסוק "כי הוא זה" מקור למצווה שמוטלת על בית דין לדון טוען ונטען (ספר המצוות, מצות עשה רמו): "שהורנו בדין הטוען ונטען, והוא אמרו יתעלה ויתברך שמו 'על כל דבר פשע...' אשר יאמר כי הוא זה". ולשון מכילתא 'כי הוא זה' עד שיוודה במקצת. ובזה הדין יכנס כל מה שהוא נופל בין בני אדם מן התביעות קצתם על קצתם שיכנס בהם ההודאה והכפירה". כך כתב גם ובהרחבה בספר החינוך (מצוה נח). ראה דבריהם לעיל, שיעור ב הערה 15.

ב. שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים; הודיית עדים והודיית פיו

כאמור לעיל, רבי חייא אמר שלא רק מודה במקצת חייב שבועה, אלא גם אם הוא כפר בכול ועדים העידו שהוא חייב מקצת, הוא יהיה חייב שבועה על השאר. הנימוק:

שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים מקל וחומר... מאי שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים מקל וחומר? שלא תאמר: הודאת פיו הוא דרמא רחמנא שבועה עליה, כדרבה.

בגמרא הובאו דברי רבה שביאר "מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע" כפי שהסברנו לעיל, ולאחר מכן נאמר בגמרא:

אבל העדאת עדים, דליכא למימר הכי אימא לא? קא משמע לן קל וחומר. ומאי קל וחומר? ומה פיו שאין מחייבו ממון מחייבו שבועה, עדים שמחייבין אותו ממון אינו דין שמחייבין אותו שבועה.

הגמרא האריכה לדון בקל וחומר זה, ובסוף הסוגיה נדחה הלימוד של רבי חייא, אך ההלכה נשארה בעינה.

בירושלמי (א, א) נאמר כך:

תני. אדם שאמר לחבירו: תן לי מנה שאתה חייב לי, אמר לו: לא היו דברים מעולם. הלך והביא עדים שחייב לו חמשים זוז.

רבי חייא רבה אמר: הודיית עדים כהודיית פיו וישבע על השאר.

רבי יוחנן אמר: אין הודיית עדים כהודיית פיו שישבע על השאר.¹¹

לפי רבי חייא עדות עדים שהלווה חייב במקצת שקולה להודאת פיו של הלווה שחייב קצת, ועל הלווה להישבע. לא נאמר שעדות עדים עדיפה על הודאת פיו, ולא נזכר שעדות עדים עדיפה בשל קל וחומר. בירושלמי נאמר שהביסוס לדברי רבי חייא הללו הוא דברי משנתנו "שנים או חזין בטלית...". רבי יוחנן חלק על רבי חייא בנוגע לשבועה. על הלווה לשלם את החלק שהם העידו שהוא חייב, אך הוא יהיה פטור משבועה מפני שעדות עדים שהלווה חייב במקצת איננה שקולה כמו הודאת פיו. על דברי הירושלמי שרבי חייא למד את דינו ממשנתנו, אמר רבי יוחנן שלא ניתן ללמוד זאת, כי השבועה שנזכרה במשנתנו היא תקנת חכמים.¹²

בעקבות דברי רבה, מה הדמיון בין לווה שמודה במקצת, לבין עדים שהעידו שהלווה חייב במקצת על פי רבי חייא, ומדוע רבי יוחנן חלק עליו?

לווה זה שעדים העידו נגדו, כפר בתחילה בכול: "לא היו דברים מעולם" (ירושלמי), "אין לך בידי כלום" (בבלי). כשלווה הודה מעצמו שחייב במקצת, הוא משלם על מה שהודה כי הודאת בעל דין כמאה עדים. ההנחה היא שהוא רוצה להחזיר את כל החוב אבל אין לו מספיק כסף, ולכן כעת הוא משתמט, אך כשיהיה לו הוא ישיב הכול, וכדי שכבר עתה ישיב הכול, קבעה התורה שיישבע. כך גם כשעדים מערערים על הכפירה של הלווה. זה כמו שהוא העיד על עצמו שהוא חייב "כמאה עדים", ועל כן סבר רבי חייא שגם במקרה כזה הוא יהיה חייב. יש לדייק בדברי

¹¹ מחלוקת רבי חייא ורבי יוחנן נזכרת גם בירושלמי (כתובות ב, א) אך היא נזכרת בקצרה: "רבי חייא רבא אומר: נשבע על השאר, רבי יוחנן אומר: אינו נשבע על השאר".

¹² על הלימוד ממשנתנו ראה בהרחבה בשיעור א: שנים או חזין בטלית... שנים אדוקין... דתפיסי בכרכשתא.

הירושלמי, שם אמר רבי חייה: "הודיית עדים כהודיית פיו וישבע על השאר", כי "הודיית פיו" היא כמאה עדים, אף שהאמירה "הודאת בעל דין כמאה עדים" איננה נזכרת בירושלמי שם.¹³ רבי יוחנן חלק וטען שבמקרה זה אין לומר שהלווה רוצה להחזיר את החוב ומאחר שכעת אין לו מספיק כסף הוא משתמט וטוען שחייב רק מקצת מהתביעה. כך הסבירו הרמב"ן (ג ע"ב) והרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, ב ע"א בדפי הרי"ף), ולפי הרמב"ן זה מה שאמרה הגמרא (שם): "אבל העדאת עדים, דליכא למימר":

דהכי פירושו אבל גבי עדים דליכא למימר אשתמוטי משתמיט ליה אימא חזקה אי לאו קושטא קאמר לא הוה כפר.¹⁴

במקרה זה אותו לווה העז פניו כנגד בעל החוב, וכפר בכול והוא נשאר בעמדתו. העדים הם שהעידו שהוא חייב ועל כן הוא פטור משבועה. כך הם דברי רבי יוחנן בירושלמי: "אין הודיית עדים כהודיית פיו שישבע על השאר", הוא לא הודה, והעדים אינם יכולים להודות במקומו. עדים מעידים על אדם, לא מודים במקומו.¹⁵ ההלכה למעשה היא כדברי רבי חייה.¹⁶

סיכום

מלווה תבע את הלווה שישב לו את ההלוואה, והלווה טען שהוא חייב רק חלק מהסכום. דין תורה הוא שאת מה שהוא מודה שהוא חייב הוא נותן למלווה, והוא נשבע שאינו חייב מה שלא הודה. זה הוא דין "מודה במקצת". רבי חייה אמר שכך יהיה כשמלווה תבע את הלווה שישב לו את ההלוואה, והלווה כופר בכול, ועדים העידו שהלווה חייב חלק מסכום זה. תנאים אחרים חלקו עליו, אך רבי חייה "תנא הוא ופליג". בירושלמי נאמר שגם רבי יוחנן חלק עליו. בסוגייתנו נאמר שרבי

¹³ הרב דוד טעביל (נחלת דוד, ג ע"א) כתב: "נראה פשוט דהא דפשיטא ליה להגמרא דמצד הסברא יש לדמות העדאת עדים למודה במקצת, אף דלכאורה טפי איכא לדמויי לכופר הכל. היינו משום דסברת הגמרא הוי דהא דחייבה התורה שבועה למודה במקצת טפי מבכופר הכל, היינו משום דבכופר הכל ליכא שום דררא דממונא בטענתו, מה שאין כן במודה במקצת דחזינן דיש ממש בטענתו של התובע ויש לו שייכות ממון אצלו דהא קמודה לו במקצתו וא"כ איכא דררא דממונא לכך חייבתו התורה לישבע... ונמצא דלפ"ז הסברא פשוטה, דהעדאת עדים נמי למודה במקצת אית לן לדמויינהו, דהא גם הכא חזינן דאיכא ממשות בטענתו ואיכא דררא דממונא, ולכך מצד הסברא חייב לישבע גם בזה, כנ"ל פשוט וברור".

¹⁴ את דברי הנימוקי יוסף הסביר בהרחבה הרב דוד טעביל (נחלת דוד, ג ע"ב).

¹⁵ הרב יהושע ויצמן ("מצוות טוען ונטען", מיטב הארץ, עמ' 390–391) הסביר כך את מחלוקת רבי חייה ורבי יוחנן. ניתן היה לומר שעדות העדים שהלווה חייב חלק מהתביעה היא פסק הדין. אך רבי חייה חידש שאין זה כך. העדים הם חלק מהדין, והם מעידים בשלב הראיות ולא בשלב גמר הדין, ועל כן כשם שהתורה חידשה שמודה במקצת חייב שבועה, כך גם יש להורות כשעדים הם אלו שמעידים שהלווה חייב חלק מהסכום. רבי יוחנן חלק על רבי חייה וסבר שהלווה עצמו כפר בכול, אלא שבעקבות עדות העדים הוא יהיה חייב לשלם על מה שהעידו, וכשם שהוא פטור מלשלם על החלק שהם לא העידו עליו, כך הוא גם יהיה פטור משבועה.

¹⁶ תוספות (ה ע"א ד"ה אם איתא); הרמב"ם (הל' טוען ונטען ד, י) פסק כרבי חייה: "מנה לי בידך, אין לך בידי כלום, והעדים מעידין עליו שעדיין יש לו אצלו חמשים, פסקו כל הגאונים הלכה שישלם חמשים וישבע על השאר, שלא תהא הודיית פיו גדולה מהעדאת עדים". הרב אברהם די בוטון (לחם משנה שם) כתב: "קשה קצת דתלה זה בפסק הגאונים כאילו אין הדבר מוכרח". אחרונים רבים דנו מדוע ציין הרמב"ם שכן פסקו כל הגאונים (ראה: הרב שבתאי פרנקל, ספר המפתח שם). נציין לדברי הרב שלמה חכים (מלאכת שלמה, רמב"ם שם) שכתב שהואיל ורבי יוחנן חלק על דברי רבי חייה ויש פרכא על הקל וחומר, ציין הרמב"ם שבכל זאת כך פסקו כל הגאונים. הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, חושן משפט סי' עה, ד) פסק באופן דומה לרמב"ם והשמיט את המילים: "פסקו כל הגאונים". דברי רבי יוחנן שחלק על רבי חייה צוינו בדברי רבנו יוסף בן ברוך בתוספות (שבועות מו ע"א ד"ה בטוענו; רבי עקיבא איגר, גליון הש"ס, ה ע"א ציין לתוספות זה). סיכום דעות הפוסקים בנוגע לחיוב שבועה כשעדים מעידים שהלווה חייב במקצת התביעה, ראה: בירור הלכה, בבא מציעא, עמ' ד-ה.

חייא הוכיח את דינו על בסיס דברי רבה שהסביר מדוע מודה במקצת חייב שבועה, ולפיו כשעדים מעידים שהלווה חייב במקצת אזי קל וחומר שעדותם אף טובה יותר מהודאתו. בירושלמי לא נאמר שעדים עדיפים מהודאה מקל וחומר, אלא שעדות עדים היא כמו הודאת פיו, אך לא הוסבר מדוע. רבה שאל: "מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע?". ראשונים חלקו מה תוכן שאלת רבה. לפי רש"י: מדוע חייבה התורה את המודה במקצת להישבע, הרי יש להחשיבו כמשיב אבידה שהרי יכול היה לכפור בכול, ובנוגע למשיב אבידה תיקנו חכמים שהוא פטור משבועה אם בעל האבידה יטען שמשיב האבידה החזיר רק חלק מהאבידה ולא את כולה. לפי תוספות: מדוע חייבה התורה את המודה במקצת להישבע, הרי ניתן להאמין לו במיגו שהוא אכן חייב רק מקצת, מפני שהיה יכול לכפור בכול. הריטב"א איחד את שני הפירושים, ולדבריו התשובה לשאלת רבה מתייחסת לשני מצבים: מדוע הלווה לא כפר בכול, ומדוע הוא לא השיב את כל ההלוואה אלא אמר שהוא חייב רק חלק ממנה. הלווה לא כפר בכול – כי הוא איננו מעיז פניו בפני בעל חובו, ואמירה זו מסבירה מדוע לא ניתן להאמין לו במיגו שיכול היה לכפור בכול. הלווה לא הודה בכול – ההנחה היא שהוא מעוניין להשיב את כל הסכום, אלא שעתה אין לו כסף להחזיר הכול ולכן הודה שהוא חייב רק חלק והשתמט כעת מלהשיב את השאר, וכשיהיה לו כסף הוא ישלים ויחזיר את שארית החוב. אמירה זו מסבירה מדוע אין להחשיבו כמשיב אבידה.

כאמור, רבי חייא אמר שעדות עדים על כך שהלווה חייב מקצת מהסכום שתבע המלווה, עדיפה מהודאה במקצת של הלווה מקל וחומר, והגמרא דנה באריכות במה ומדוע עדות עדים עדיפה. בירושלמי נאמר שלפי רבי חייא עדות עדים שהלווה חייב מקצת מהסכום שתבע הלווה, שקולה להודאת פיו של הלווה שחייב קצת, ועל הלווה להישבע. לא נאמר שעדות עדים עדיפה על הודאת פיו, ולא נזכר שעדות עדים עדיפה בשל קל וחומר. בירושלמי נאמר עוד שרבי יוחנן חלק על רבי חייא, ולפיו "אין הודיית עדים כהודיית פיו שישבע על השאר". המחלוקת ביניהם היא שלפי רבי חייא הודאת בעל דין כעדות עדים דמי, ועל כן גם כשעדים העידו שהוא חייב במקצת הוא יהיה חייב שבועה על השאר, ואילו לפי רבי יוחנן, עדות עדים איננה דומה למודה במקצת. במודה במקצת ההנחה היא שהלווה רוצה להחזיר את כל החוב אך אין לו את כל הכסף ועל כן הוא משתמט ומודה רק במקצת החוב, אך כשעדים מעידים שהלווה חייב חלק, כאן אין לומר שהוא מעוניין להחזיר אלא שאין לו והוא משתמט כעת. הוא עצמו כפר בכול ולא הודה כלל.